

Koraújkor?*

PETER BURKE

Folyóiratunk külön rovatot indít Mi a koraújkor? címmel, amely számára vezető magyar és külföldi kutatókat kérünk fel, hogy írják le mit jelent számukra a koraújkor, miben látják a korszak lényegét és főbb kérdéseit, mennyiben tér el szerintük a korszak a korábbi és az azt követő időszakoktól, és melyek számukra a korszak történeti csomópontjai. A koraújkori magyar történelemmel foglalkozó szakembereket arra is kérjük, hogy nevezzék meg, nemzetközi összevetésben szerintük hol vannak a magyar koraújkori kutatások súlypontjai, melyek a népszerű és kevésbé népszerű témák, és Magyarország koraújkori története hogyan és mennyiben illeszkedik a régió, Európa és a nagyvilág koraújkori történetébe. A tárgyszerű megközelítések mellett személyes hangú írásokat is szívesen fogadunk, például hogy mennyiben fontos és érdekes a korszak a szerző számára, és miért és hogyan kezdett el vele foglalkozni. Minden felkért szerző természetesen maga dönti el, hogy csak szűkebb kutatási témájával kapcsolatban ír vagy a koraújkor egészéről (is). Reméljük, hogy a rovat további írások megszületését fogja inspirálni és a korszakról szóló tudományos vita és párbeszéd kibontakozását segíti elő.

* Az előadás eredetileg az angliai Oundle School-ban hangzott el, a history master, Max von Habsburg meghívására, *What is early modern history* címmel, amit a szerző folyóiratunk számára utólag kiegészített. A javított kézirat itt jelenik meg először. Ezúton is köszönjük Peter Burke-nek, hogy rendelkezésünkre bocsátotta előadására szövegét. (A szerk.)

A múlton való gondolkodás azon gyakorlata, amelyik azt különféle periódusokban értelmezi, egy feltétellel hasznos a történészek és a diákok számára – ha egyik korszakot sem vesszük túl komolyan, ha a periódusokat nem „reifikáljuk”.¹ Ahogy a nagy holland történész, Johan Huizinga írta egyszer: a periódusok csak olyan címkék, amelyeket a történészek akkor használnak, amikor borukat palackozzák. A legjobb tehát, ha elkerüljük azt, amit talán az „én korszakom” értelmében vett „kronocentrizmusnak” nevezhetünk az etnocentrizmus fogalmának analógiájára. Sokkal inkább több párbeszédre van szükségünk a különféle korok történéseivel, semmint falakra közöttük.

¹ A reifikálás itt azt jelenti, hogy egy korszakot a történeti folyamatok szövevényes sorából kiemelünk, s önálló létezőként kezdjük kezelni. (A ford.)

Másfelől azonban óvatosnak kell lennünk azzal is, ha nem vesszük elég komolyan a korszakokat abban az értelemben, hogy a vetekedő korszakfogalmak implikációit figyelmen kívül hagyjuk. Ezek a címkék ugyanis nem olyan semlegesek, amilyenek első látásra tűnhetnek.

A „koraújkor” (early modern) címkéje önmagában is problematikus, valójában önellentmondó, vagy legalábbis annak tűnik. Ráadásul gondot okozó fogalmak füzérének képezi részét, jelesül a „modernnek”. E rövid esszé megírásakor lehetetlennek, vagy legalábbis félrevezetőnek bizonyult a koraújkoriság kérdését önmagában kezelni, így tehát a modernitásra általában, és a középkor eszméjére, sőt a posztmodernre vonatkozó reflexiók körében vázoltam azt.

A „modern” fogalmát Nyugat-Európában többé-kevésbé folyamatosan használták a 12. századtól napjainkig, ám minden században többé-kevésbé eltérő értelemben. Ennek eredményeképpen a folyamatosan növekvő tartalmi teher immár túl nagy ahhoz, hogy egyetlen fogalom hordozza azt.²

² A fogalom vázlatos történetét, különös tekintettel a német vonatkozásokra l. Hans-Ulrich Gumbrecht, 'Moderne', in *Geschichtliche Grundbegriffe*, ed. O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck, 4. köt. (Stuttgart, 1978), 93-131.

Van annak határa, mennyi munkára foghatunk egy fogalmat; mennyi szellemi terhet bízhatunk rájuk. Egy ponton ugyanis megrepednek a megterheléstől, avagy kevésbé metaforikusan: olyan különféle, sőt ellentmondó értelemben kezdik őket használni, hogy azok az elemzést immár inkább megnehezítik, semmint hogy segítenék. Hogy variáljam a metaforát, az a gond a modernitás koncepciójával, hogy az egy olyan szellemi bóröndbe került, amelyikbe túl sok mindent pakoltak. Nem lehet azt immár becsukni. Ki kell pakolnunk előbb, s kezdeni előlről a csomagolást.

A modernitás eszméjének történetét még meg kell írunk. Mindaddig csupán a fejlődés eszméjének olyan történetével bírunk, amelyik telítődött a tökéletesedés azon értelmével, amelyet nemigen osztunk már (kétségtelen ezért, hogy J. B. Bury a fejlődés történetéről írott régi munkáját még semmiképpen sem cseréltük újra).³

³ John. B. Bury, *The Idea of Progress* (London, 1920).

A modernitás meg nem írt története tele van iróniával és paradoxonokkal, kezdve azzal, hogy a *modernus* maga is középkori terminus. A műszó lényege úgy tűnik, nem más, minthogy az újdonságokra hívja fel a figyelmet, nem azzal a céllal, hogy elutasítsák őket, hanem azért, hogy egy az ősiek (*ancients*) bölcsességéhez mérten fiatal korral hozzák kapcsolatba.

4 Részletesen ld. Elisabeth Gössman ed., *Antiqui und moderni* (München, 1974) és A. Zimmermann ed., *Antiqui und Moderni* (Berlin, 1974).

A *moderne* (*moderni*) – hogy egyikőjük ünnepezt frázisát használjam – középkori törpék, akik az antikvitás óriásainak vállán állnak.⁴

A reneszánsz idején, amikor a humanisták kitalálták a középkort – egy korszakot, amelyet ők a tőlük nagyra becsült klasszikus antikvitás és annak saját korukban történő újjászületése közötti „váróteremnek” láttak –, bizonytalanok voltak abban, hogy a *modern* fogalmát középkori elő-

5 A „váróterem” metaforája Christopher Dawson-tól való ld. *The Making of Europe* (London, 1932).

deikre, avagy saját magukra alkalmazzák.⁵ Egyikük így, másikuk másképpen tette.

Egyfelől, a *lettera moderna* (*litterae modernae, novae*) a humanisták terminusa volt a gót írásra, szemben az ő romanizáló kézírásukkal (*litterae antiquae*). Olyan művészek, mint Filarete vagy Vasari, általában pejoratív fogalomként használták a „modern” utalva a gótikus művészetre, amelyet elutasítottak. Itália 1494-es francia megszállását a nagy itáliai történész, Francesco Guicciardini és mások úgy látták, mint egy új, de nem egy jobb kor beköszöntét, mivel e kor újdonságai még több véres haditechnikát jelentettek.

Másfelől, néhány reneszánsz szerző szerint a maguk kora nem volt alacsonyabb rendű, mint a klasszikus ókor. Alberti például barátait, Brunelleschit, Donatellót és Masacciót, művészeti teljesítményüket illetően egyenrangúaknak írta le az ókori görögökkel és rómaiakkal. Giorgio Vasari az *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete* című munkájában a reneszánsz művészetet – egyértelműen a büszkeség felhangjával

6 Giorgio Vasari, *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete*, trans. Zsámboki Zoltán (Budapest, 1973).

– időnként „modernként” mutatta be.⁶ Pietro Aretino az építész Giulio Romanoról írott laudációjában úgy utalt a fogalom többértelműségére, mint „modernamente antico e anticamente moderno” [modernül antik és antik módon modern].⁷

7 José Antonio Maravall, *Antiguos y modernos* (Madrid, 1966).

Más történészek számára az, amit mi reneszánsznak hívunk, kevésbé volt fontos annál, amit reformációnak nevezünk. Bizonyos történelemtan-könyvek a 17. századi német protestáns, Christoph Keller (Cellarius) példáját követve kezdték el használni a modernhez hasonló fogalmakat, aki szerint a modern történelem (*historia nova*) Lutherrel kezdődött.

A reneszánsz művészete és Luther vallási reformja mellett a lőpor és a könyvnyomtatás feltalálását, illetve Amerika felfedezését idézték gyakran mint a modern kor vívmányait. Francis Bacon a legismertebb, de

nem az első szerző, aki a modernitás e példáira utalt: a francia orvos, Jean Fernel (1497–1558) is ilyen volt például.

Más szóval, a „modern” történelem ellentmondásos, mert eredetileg vagy az antik, vagy pedig a középkori történelemmel szemben értették. Mindenesetre a „középkori” terminusa is legalább ennyire problematikus, mivel ez – csakúgy, mint a „sötét középkor” (*Dark Ages*) kifejezés – a humanisták kitalációja volt, azzal a céllal, hogy bagatellizálják annak a korszaknak a fontosságát, amelyik elválasztotta őket szeretett ókoruktól.

A modernitás fogalmában rejlő problémák, ellentmondások és szerkezeti paradoxonok csak még nyilvánvalóbbak lettek azonban a 19. században. Ez volt az az időszak, amikor a történelemtudomány szakmává vált és a „modern” európai történelem elkezdte felváltani az ókori történelmet az iskolákban, Európa- és Amerika-szerte. Következésképpen lehetlenné vált elkerülni a kérdést: mikor is kezdődött a modern történelem?

1895-ben, Lord Acton, a modern történelem cambridge-i királyi professzori⁸ székfoglaló beszédében elidőzött egy pillanatra, hogy foglalkozzék a kérdéssel. A fordulópont, jegyezte meg közönségének, „négy száz évvel ezelőtt történt”. Azt a kort a „dolgok új rendje” jellemezte, amelyet a modernitás öt hősével illusztrálhatunk, vagy jelképezhetünk. „Akkoriban – fogalmazott Acton – Kolumbusz felforgatta a világ fogalmait, és megváltoztatta a termelés, a vagyonosodás és a hatalom feltételeit; Machiavelli azokban a napokban kiszabadította a kormányzást a törvény béklyójából; Erasmus az ókori műveltség folyamát a profánból a keresztény csatornáék felé terelte; Luther a tekintély és a hagyomány láncát a leggyengébb szemnél törte fel; és végül Kopernikusz egy olyan legyőzhetetlen erőnek adott utat, amelyik örökre rányomta a fejlődés bélyegét az elkövetkező időkre.”⁹ Azt gondolhatnánk, kár hogy Acton nem talált Gutenberg számára helyet panteonjában, ám más korabeli írók ugyanakkor ezt megtették.

⁸ Regius Professor of Modern History at Cambridge.

⁹ Edward Lord Acton, *Lectures on Modern History* (1906; új kiadás: London 1960), 19.

Mire Acton megalkotta „modern történelem”-definícióját, elképzelései máris kimentek a divatból. Visszatekintve furcsának tűnik, hogy Acton még a folyamatosság jegyében látta az őt megelőző négy száz évet, amit még 1789 sem tört meg. Ebben az időben ugyanis gazdaságtörténészek, mint az idősebb Arnold Toynbee, az azonos nevű híres világtörténész nagybátyja is, már arról beszéltek, hogy a modern korszak valójában a késő 18. században kezdődött, mégpedig az „ipari forradalommal” – ahogy azt nevezni kezdték akkoriban.¹⁰

¹⁰ Arnold Toynbee, *Lectures on the Industrial Revolution of the 18th Century in England* (London, 1887).

A 20. századra az új történelmi ortodoxia szerint az új korszak a 18. század végén kezdődött, így hozva össze a francia forradalmat az ipari forradalommal. Ennek a nézetnek klasszikus bemutatása található meg Eric Hobsbawm *Age of Revolution*¹¹ című

¹¹ Magyar kiadása: *A forradalmak kora, 1789–1848*, trans. Litván György (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1964, 1988).

12 A német *Sattel* szó magyarul többek között hegynyeret jelent. Koselleck erre a jelentésre alapozza metaforáját, amit a korai újkor és az újkor közötti átmeneti időszakra használ. (a ford.)

munkájában (amelynek első kiadása 1962-ben jelent meg). A német történész, Reinhart Koselleck vezette be ugyanakkor a *Sattelzeit* („nyeregidő”) koncepcióját, a 18. század végében a nyugati gondolkodás vízválását látva.¹²

Hasonló nézetet képviseltek azok az észak-amerikai közgazdászok és szociológusok, akik az ötvenes-hatvanas években kidolgozták a „modernizáció elméletét”, ahogy ők nevezték. Úgy képzelték, hogy a saját világuk „fejletlen” vagy „fejlődő” országai követni fogják és követniük kell a szabadság, demokrácia és ipar nyugati modelljét.

Két versengő modernitás volt immár, az egyik a 16., a másik a 18. században kezdődött. A történész szakmában ezt a konfliktust úgy oldották meg, hogy megkülönböztettek egy korábbi és egy későbbi modernitást. Még pontosabban, a konfliktust azok a történészek szüntették meg, akik a modern idők korábbi felével foglalkoztak. A késő modernisták

13 Egy korábbi magyar történelmi periodizáció az újkor-újabbkor-leg-újabbkor fogalmakat használta, ami éppen ellentétes a Burke által leírt folyamattal. (A szerk.)

nem tekintenek magukra úgy, mint késő modernistákra, vagy legalábbis olyan könyveket írnak, melyeknek címében a „modern” jelzőt minden további minősítés nélkül használják.¹³

Visszatérve Cambridge-be, 1869-ben William Johnson (a King’s College-ből) a 16. századról szóló előadásait *Early Modern Europe* (Koraújkori Európa) címmel adta ki. Abban a pillanatban a fogalom laposan hatott még, de a 20. században újra felfedezték és újra feltalálták azzal a céllal, hogy az európai történelem azon korszakára utaljanak, amelyik nagyjából 1450-től (vagy 1492-től vagy 1500-tól vagy 1517-től) 1750-ig, vagy 1789-ig tartott. Ebben a mozgalomban a vezetők gazdaságtörténészek voltak, mint John Clapham Angliában és John Nef az Egyesült Államokban, kétségtelenül azért, mert ők úgy vélték, hogy a „reneszánsz” korszakcím-

14 George N. Clark, *Early Modern Europe from about 1450 to about 1720* (Oxford, 1957). A „koraújkor” angol fogalmának történetéhez ld. Phil Withington, *Society in Early Modern England* (Cambridge, 2010).

ke fontos gazdaságtörténelmi változásokra nem vonatkozik. A negyvenes-ötvenes években a koraújkor fogalma terjedni kezdett ugyan az angolszász történészek között, ám elég lassan. 1957-re George Clark azonban használni tudta már Európa-története előszavának címében.¹⁴

15 Randolph Starn, „The Early Modern Muddle”, *Journal of Early Modern History*, 6 (2002), 296-307.

Mint a borok esetében, az új márkának kell egy kis idő, míg elfogadják.¹⁵ Az ötvenes években a Cambridge University Press kollégái azt válaszolták két akkor fiatal történésznek, John Eliottnak és Hellmut Koenigsbergernek, akik a koraújkori Európáról javasoltak egy könyvsorozatot; hogy még nem hallották a terminust.¹⁶ 1970-re azonban Elliott *Old World and the New* című könyve úgy tudott megjelenni egy Cambridge-ben kiadott sorozatban, hogy a fülszövege szerint a koraújkor eszméje „ma már széles körben talál elfogadásra a történészek között”.

16 John Elliott ezt Justin Championnak 1991-ben mesélte el. (A szerző megjegyzése).

Voltak azonban a fogalommal kapcsolatban ellenérzések is, ahogy egy személyes anekdota is mutatja ezt. 1975-ben ott voltam a közönség sorában, amikor Keith Thomas „Kor és tekintély a koraiújkori Angliában” címmel adott elő a British Academy-n. Isaiah Berlin elnökölte az előadást és élt az alkalommal, hogy kifejezze meglepetését a címmel kapcsolatban, nem kétséges, azért, mert mint filozófus különösen tudatában volt a „korai” és a „modern” közötti ellentmondásnak. Mindenesetre, a fogalom azóta bevetté vált, kivezette a „reneszánszt” mint történelmi korszakot leíró terminust (azzal együtt, hogy az továbbra is jelöli a reneszánsz mozgalmát).

Ez persze nem pusztán angolszász (*anglophone*) történet. Wolfgang Behringer a Saarbrückeni Egyetemen egy kutatási projektet vezet a fogalom intézményesüléséről. Egy kérdőívet küldött szét, melyet mások mellett magam is megválasztam. A fogalom rendszeresen használatos más nyelvekben is, különösen a germán nyelvekben beleértve a németet (frühneuzeitlich), a hollandot (vroegmoderne), a dán és a svédet (förmodern, tidigmodern).¹⁷ Lengyelországban a koraiújkori fogalma (wczesnonowożytniej) egyre elfogadottabb. A *Népi kultúra a koraiújkori Európában* című könyvem belorusz fordítása *Narodnaya Kultura Evropi Rannjaga Novata Chasy* címmel – vagyis a „koraiújkori idők” kifejezést használva – jelent meg.¹⁸ Magyarul a „koraiújkori” fordulata egyre inkább bevettnek tűnik számomra.¹⁹

A fogalom kevésbé elterjedt a neolatin nyelvekben. Franciaul a középkor és a francia forradalom közötti időszakot modernként (moderne) ismerik, míg bármely későbbi kortársként (contemporaine): vagyis a koraiújkori sajátos voltát elfogadják, de a kifejezést mégsem használják. Ugyanez igaz a spanyolra és a portugálra, és így volt korábban Olaszországban is. Ám néhány itáliai tudóst megkísértett mostanában a koraiújkori címke. Egy Reinhold Mueller és Giorgio Politi szerkesztette sorozat a milánói Unicopoli kiadónál „Tanulmányok a koraiújkori európai történelemről” (studi di storia europea protomoderna) címmel jelenik meg.

Eddig ez a cikk csupán Európa történelmével törődött. Újabbban azonban, a globális történetírás felemelkedésével a „koraiújkori” fogalma el kezdett terjedni, először Amerikában („the Early Modern Atlantic”), aztán Japánban, Kínában, Indiában és most már az egész világon.²⁰ A zavaros kompromisszum nem várt sikerrel bír!

¹⁷ Németül a terminus használata 1957-ig megy vissza I. Wilhelm Kamlah (1957) „Zeitalter”, überhaupt „Neuzeit” und „Frühneuzeit”, *Saeculum* 8, 313-32. Vö. Wolfgang Reinhard, „The Idea of Early Modern History”, in *Companion to Historiography*, ed. Michael Bentley (London, 1997), 281-92.

¹⁸ Magyarul ld. Peter Burke, *Népi kultúra a koraiújkori Európában*, trans. Bérczes Tibor (Budapest: Századvég, 1991). (a ford.)

¹⁹ Az 1990-es évek közepén az angol eszmetörténetírás szemléletének átvételét szorgalmazók között volt arra kísérlet, hogy az „early modern” kifejezést a „koramodern” jelzővel adják vissza magyarul. Ebben a legnagyobb hatású munka: Horkay Hörcher Ferenc ed., *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe: John Dunn, J.G.A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai* (Pécs: Tanulmány Kiadó, 1996), valamint szerkesztésében legújabbban: *Fejezetek a kora modern esztétikai gondolkodás történetéből, 1450-1650: Tanulmányok* (Budapest: L'Harmattan, 2013). Az utóbbi címében a koramodern kifejezést már külön írják. (A szerk.)

²⁰ Jack Goldstone, „The Problem of the “Early Modern” World”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 41 (1998), 249-84.

21 Paul S. Ropp, *Dissent in Early Modern China* (Ann Arbor, 1981); Kai-Wing Chow, *Publishing, Culture and Power in Early Modern China* (Stanford, 2004); Conrad Totman, *Early Modern Japan* (Berkeley, 1991); Karen Wigen, „Mapping Early Modernity: Geographical meditations on a comparative concept”, *Early Modern Japan Newsletter*, vol. 5 (December 1995) no. 2, 1-13; Sanjay Subrahmanyam ed., *Merchants, Markets and the State in Early Modern India* (Delhi, 1990); John F. Richards, „Early Modern India and World History”, *Journal of World History*, 8 (1997), 197-209.

22 Björn Wittrock, „Early Modernities: Varieties and Transitions”, *Daedalus* (1998) 19-40; David Porter ed., *Comparative Early Modernities, 1100-1800* (Basingstoke, 2012).

Jóllehet a túlpakolt bőrönd problémája még inkább égető lesz, ha a „koraújkor” fogalma Európán túlra, Japánra, Kínára, Indiára és más országokra is kiterjed.²¹ Vegyünk egy a közelmúltban, 2010-ben publikált könyvet Cambridge-ből, Charles Parker *Global Interaction in the Early Modern Age, 1400-1800* című munkáját. Parkernek nem okoz gondot, hogy a „koraújkor” fogalmát „a világtörténelem tanulmányozásának átfogó keretként” vegye át.

A világtörténelem négyszáz évének leírására szolgáló tag névként meglehet, nem találunk semmi jobbat, mint a koraújkor (*early modernity*), vagy még inkább, mint – többes számban – a „koraújkorok” (*early modernities*).²² Mindenesetre az eurocentrizmus kérdése komoly probléma. A régi „korszakalkotók”, vagyis a korszakok régi megalkotói mind nyugatiak voltak. Hogy koraújkori vi-

lágrol beszéltünk, az eurocentrizmus elleni harc egy lépésének szántuk, de az európai dominancia, úgy tűnik, visszatért a hátsó ajtón. Milyen dátumok jelöljék vajon a világtörténelem koraújkori szakaszának kezdetét és végét?

Amerikában, akárcsak Európában nehéz kétségbe vonni 1492 jelentőségét. Az oszmánok, a szafavidák és a mughalok három „lőporbirodalmának” felemelkedése ugyancsak támogatja az 1500 körüli nyitányt – noha néha 1350-et is javasolják erre, lett lévén a nagy pestisjárvány inkább eurázsiai, mint csupán európai katasztrófa.

Másfelől, Kelet-Ázsiában a nagy váltás éppen a „koraújkor” közepére fut le. Kínában a Ming-dinasztiának a Csingekkel való 1644-es leváltásához vezető zűrzavaros időszak sokkal nyilvánvalóbb fordulópontként szolgál, mint az 1500 körüli évek. Japánban a „koraújkor” kifejezést nem a japán történelem saját korszakfogalmai helyett használják, hanem a Tokugawa-kor (1600-1868) szinonimájaként. Ami Afrikát illeti, számos történész 1600-at részesíti előnyben 1500-zal szemben fordulópontként, mivel a rabszolga-kereskedelem ebben az időben vált meghatározóvá.

23 Irving Howe, *The Idea of the Modern in Literature and the Arts* (New York, 1967); Harry Levin, „What was Modernism?”, *Massachusetts Review*, 1 (1960), 609-30. Néhány későbbi szerző, mint Leslie Fiedler és Frank Kermode, a kevésbé elegáns, de precízebb „posztmodernista” fordulatot használják.

24 Charles Jencks, *The Language of Post-Modern Architecture* (New York, NY, 1977).

A „posztmodern” fogalmának sokkal rövidebb a története, pontosabban két története, az egyik kulturális, a másik társadalmi vonatkozású. Úgy tűnik, egymástól függetlenül kezdték el használni ugyanazt a terminust két külön kontextusban. Amerikai irodalmár körökben a múlt század ötvenes éveinek végén Irving Howe és Harry Levin arra használta a terminust, hogy a korabeli amerikai regény „modernizmussal” szembeni reakcióját írja le.²³ Építészkritikusok, mint Charles Jencks gyorsan átvették ezt a koncepciót.²⁴ Talán szerencsésebb volna erre

a „posztmodernista” (postmodernist) szót használunk, mert az ötvenes években, nagyjából ugyanebben az időben a „posztmodern” fogalmát a történész Arnold Toynbee sokkal szélesebb értelemben használta, amikor korukra, mint „a nyugati történelem posztmodern korára” utalt, és a szociológus C. Wright Mills pedig kijelentette, hogy a „modern kort a posztmodern periódusa váltja fel”.²⁵ Ezzel egy posztindusztriális korra gondoltak, vagy a második ipari forradalomra (ma, néhány szociológus pedig már a harmadikról beszél).

25 Arnold Toynbee-t (1956) és C. Wright Mills-t (1959) idézi az *Oxford English Dictionary* „Posztmodern” szócikke. M. Köhler („Postmodernismus”, *Amerikastudien*, 12 (1977), 8-18) megjegyzi, hogy a terminust 1947-ben legkorábban D. C. Somervell már használta Toynbee rövidített kiadásában. Eközben a terminust Latin-Amerikában is kiötlötték függetlenül az eddig említettektől ld. Perry Anderson, *Origins of Postmodernity* (London: 1998).

Mindazonáltal Lyotard vezette be a fogalmat a legnagyobb hatással, akinek *Posztmodern állapot* című könyve 1979-ben jelent meg, pont azután, hogy Hans Ulrich Gumbrecht összegezte a „modern” vitájának időszerű állapotát.²⁶

26 Jean-Françoise Lyotard, *La condition postmoderne* (Paris, 1979). Magyarul ld. „A posztmodern állapot”, ford. Angyalosy Gergely, in *A posztmodern állapot: Jürgen Habermas, Jean-Françoise Lyotard és Richard Rorty tanulmányai*, ed. Bujalos István (Budapest, 1993), 7-145. Gumbrecht, „Moderne”, op. cit.

Mindenesetre a „modern” és a „koraújkori” fogalmak története jól mutatja, hogyan előzhetik meg az események a történészek – és a politikusok – ötleteit. Ahogy haladunk az időben előre, úgy a múltat új szemmel látjuk, és ezért újra kell definiálnunk a korszakokat, hiszen csakis az az egyetlen értelme van e koncepciók kitalálásának, hogy segítsen megértenünk: a történelem él. Az elmúlt egy-két generáció forradalmi változtatásainak köszönhetően a korábbi korszakok közötti különbségtételek nem tűnnek már oly fontosnak, mint korábban. Egy jól ismert reakció erre a jeles történész, Jacques Le Goff félig játékos javaslata a hosszú középkor fogalmára, hangsúlyozandó a folyamatosságokat 1000-tól 1800-ig.²⁷

27 Jacques Le Goff, *Un Long Moyen Age* (Paris, 2004). Érdemes e megfontolást összehasonlítani John Monfasani idehaza nagy port kavart tanulmányával ld. „The Renaissance as the Concluding Phase of the Middle Ages”, *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, 108 (2006), 165-185. Magyarul Dobozy Nóra fordításában: „A reneszánsz mint a középkor betetőző szakasza”, *Helikon* (2009) 1-2, 183-200. (a ford.)

Ami engem illet, a posztmodern analógiájára vonzódok a „középkor utáni” (post-medieval) korszak elképzeléséhez annak okán, hogy a 16. és 17., és talán még a 18. századot is jellemezzem. Ebben a pillanatban úgy tűnik, a kifejezést csak a régészek használják, akik a 1966-ban alapították meg társaságukat, a *Society for Post-Medieval Archeology*-t. A terminus előnye abban áll, hogy minden a korra jellemző saját kategóriát – más szóval a kortársak tapasztalatait – magába foglalja, nem úgy, mint az olyan jelzők, mint a „preindusztriális”, melyek csak akkor értelmezhetőek, ha a tőlük jellemzett kor már elmúlt. Isten hozta tehát az olvasót a középkor utáni történelemben!

Szentpéteri Márton fordítása